

ORTUTAY GYULA: ÍRÓK, NÉPEK, SZÁZADOK

Bp. 1960. Magvető K. 476 l. 14 t.

Ortutay Gyula, a tudós és a közéleti ember élete, működése annyira a nyilvánosság előtt folyt és folyik, hogy azt hittük, mindent tudunk róla, minden sorát ismerjük, meglepetés vele s tőle nem érhet; s íme most, hogy kiadta egy negyedszázad folyamatos tudományos munkássága mondhatni melléktermékeit: irodalmi, néprajztörténeti stb. válogatott tanulmányait, meglepetésről meglepetésre haladunk e közel ötszáz oldalas kötet lapjain. Újra meg újra elragad prózájának szépirói hajlékonysága, izes magyarsága, mely azonban mindenféle hangsúlyozott népi íztől, magyarkodástól ment; tudományos pontosságra, árnyaltan gondos kifejezésre törekvése, mely azonban sehol sem nehezíti el értekező prózáját, sőt annak sem áll útjában, hogy félirodalmi féltudományos eszközökkel egy-egy alakot szinte elevenné formáljon, plasztikusan megjelenítsen, majdnem megszólaltasson előttünk.

Egy negyedszázad termése, a doktori disszertációtól ez év közepéig egyik ünnepi beszédéig — de egyik sem abban a tudományágban, amelyben Ortutay tudósi armálisát, az ország határain túlrő híret szerezte. A szó szoros értelmében vett néprajzi tanulmány — sem etnográfiai, sem folklór — nincsen a kötetben: inkább csak portré az irodalom egy-egy, szívéhez valamilyen okon közelálló nagyjáról, s a távolabbi és közelebbi múlt alakjairól, akiknek a néprajz s a magyarság önismerete sokat köszönhet.

A szorosabb értelemben vett irodalmi tanulmányok közül az első a disszertáció, Ortutaynak Tömörkényről szóló monografikus munkája. Ha azóta nőtt a Tömörkény irodalom, sőt talán Tömörkény alakja is nőtt a közvélemény s az irodalomértők szemében egyaránt, ebben nem kis része volt Ortutay valóban úttörő s mindmáig meg nem kerülhető munkásságának: tanulmánya talán nem meríti ki mindazt, amit Tömörkényről mondani lehet, de az, amit elmond, a legfontosabb kérdésekről máig is érvényes.

Ma már valószínűleg a szerző is mélyebb okokra vezetné vissza Tömörkény népszerűs-

ségének a halála utáni évtizedekben bekövetkező napfogyatkozását, mint pusztán arra, hogy jelen nem lévén novelláival a folyóiratokban, napilapokban, kiesett a közönség érdeklődési köréből (27. l.); de ma is csak örömmel olvashatjuk, s sokkal többet nem mondhatunk arról, amit Ortutay a művész nézeteinek, ábrázolási módszereinek fejlődéséről, az általa elfogadott formával való küzdelméről ír, míg teljesen magához és mondanivalójához alakítja: ezeken a lapokon, különösen a forma- és stílus-elemzésekben Ortutay egyik legvonzóbb tanulmányírói sajátossága: nagyfokú művészi érzékenysége, beleélő-készsége nyilatkozik meg, s a mások kezén sokszor oly unalmas stíluselemzést azáltal tudja érdekessé, sőt szinte izgalmassá tenni, hogy a kompozíció, a mondat rejtekeibe behatolva bányássza ki belőle az író harcát anyagával, elődeivel. Ebben a tekintetben talán csak Tömörkény érett korának szentimentalizmus-ellenessége nem kap olyan nyomatékot, mint amelyet megérdemelne: valószínűleg ez volt életében egyik oka annak, hogy népszerűsége eléggé körülhatárolt maradt — hasonlítsuk csak össze az ő írásait a korában sikeres és kedvelt átlagos feuilletonirodalommal —, de ugyanakkor ez az egyik oka annak, hogy népszerűsége ma új reneszánszát élheti, hogy írásaiban a modernség valamilyen korai lehetőségét érezni meg sokszor.

Mindmáig rendkívül értékes — és sajnos, irodalmi, irodalomtörténeti köztudatunkba még mindig nem hatolt be eléggé —, amit a szerző már 1934-ben elmondott a századvégi magyar irodalom, különösen a szegedi irodalom s a „Heimatkunst” összefüggéseiről: meggyőződésem szerint jó nyomon járt, s irodalomtörténetünknek ezen az úton kellene tovább haladnia. Ugyanígy talán nem vonatkoztatnánk ma már teljes mértékben Tömörkényre, de mélyen átérezzük igazát annak, amit a másod-harmadvonalbeli írók kutatásának jelentőségéről ír, s ahogyan ezt összekapcsolja az írók kezdő-korszakának, még éretlenebb írásainak vizsgálatával, mint rendkívül fontos, a kor ízlés-története szem-

pontjából elsőrendű nyersanyaggal (51. 1.). Ortutaynak ezeket az utalásait a mai, marxista irodalomtörténetet minden bizonnyal nagy haszonnal alkalmazhatja és elmélyítheti.

Mint a Tömörkény-tanulmány, Ortutaynak Radnóti-ról szóló emlékező tanulmányai is irodalomtörténetírásunk fontos és jelentős darabjai közé tartoznak. A barát megrendültsége, a kortárs anyagismerete, s az érzékeny fülű és szívű versértő egyesülnek ezekben az írásokban, hogy közelebb hozzák hozzánk Radnóti alakját s művészetét; ezekből is legelső sorban verselemzéseit emelném ki, melyek példászerűen hatolnak be a költemény legrejtettebb redőibe, hogy ezek segítségével bontsa ki az író szellemi portréját, viszonyát a világhoz, költői hitvallását.

Még az irodalomtörténeti jelentőségű írások között kell megemlítenünk a Móráról és Sik Sándorról szóló megemlékezéseket: az atyai barát, és a különbségek, ellentétek dacára is atyai mester előtti melegszívű zászlóhajtást, melyekben megint a szerző meglevő készségét csodálhatjuk; ezekben irodalomtörténetileg különösen értékes mindaz, amit Ortutay a fölületes és oktalan párhuzamok ellen harcolva Móra és Tömörkény különbségeiről mond el.

A kötet túlnyomó többsége természetesen nem elsőrendű irodalomtörténeti jellegű tanulmány — de a dolgozatoknak is megvan szinte kivétel nélkül az irodalomtörténeti jelentőségük és érdekességük. Első pillantásra talán azt mondhatnók: a különböző évfordulók, jubileumok alkalmából elmondott emlékbeszédekben, tudós-portrékban a magyar néprajz történetének vázlata, arcképcsarnoka bontakozik ki előttrünk. Valóban, Tessedik Sámuelről Honti Jánosig nincs a magyar néprajzi kutatásnak igazán jelentős alakja, akiről Ortutaynak ne lenne érdekes és fontos mondanivalója, ha e mondanivalót sokszor az alkalom-szabta szűk keretek feszélyezik is. Némelyikben a hang forrósága csap meg, az a ritka adomány, ahogyan saját élményét közölni tudja az olvasóval, miközben az alak jelentőségét és korlátait pontos és érzékeny tollal körvonalazza (ilyen az Ipolyról, Orbán Balázsról, Kálmány Lajosról és különösen Kiss Lajosról szóló írás); másutt meg éppen az elhatárolás, a hely, jelentőség pontos kijelölése fogja meg az olvasót; talán a Benedek Elekről szóló emlékbeszéd a legjobb példája ennek, melyben a kegyelet heve s a tudományos pontosság a leghatározottabb ötvözetben egyesül.

E tanulmányokat olvasva szinte sajnálja az ember, hogy Ortutay mindeddig nem talált módot a magyar néprajz történetének folyamatos, egységes koncepciójú megírására: hivatottsága minden lapon kiviláglik, s ezek az írásai a záloga annak, hogy egy ilyen könyv az ő tollából regénnyel felérő érdekességű

lehetne. S éppen az győz meg e még meg nem született, de reméljük, megszülető Ortutay könyv fontosságáról és érdekességéről, hogy érdeklődése, amellyel a magyar néprajz nagy alakjai felé fordul, sosem áll meg szűken a néprajz határánál: mindig az egész ember, a lelkiállapot, a szellemi mozgatók érdeklik, a körülmények, amelyek közül egyikük vagy másikuk a tudomány magaslatára emelkedett — s ezen keresztül legelső sorban az, mit adtak a magyarság önismeretéhez, mennyiben járultak hozzá a magyar dolgozó nép sajátosságainak és értékeinek a jobb megértéséhez, kibányászásához. Nem véletlen, hogy a szerző e portrék legnagyobb részét a „Magyarország felfedezése” alcím alatt foglalja össze: e cím ugyan közvetlenül az Athenaeum hajdani, rendkívüli jelentőségű szociográfiasorozatára utal, a népi írói mozgalom legnagyobb jelentőségű kollektív vállalkozására, de ezen túlmenően is legelső sorban valóban azt jelenti, amit fogalmilag tartalmaz, s ami azt hiszem, Ortutay tudósi és közéleti pályájának egész etozsát és pátoszát adja: a magyarság önismerete, a magyar nép ismeretének izgalma, melynek múltbeli lépcsői éppúgy érdeklik, amint az, amivel a jelenkor járulhat ehhez hozzá — nem kis mértékben éppen az ő feltáró tevékenységében.

Ez adja a lendületét a következő, *Eleven vagy múzeumi kultúra?* cím alatt összefogott tanulmánycsoportnak is. Nyomozzon bár a kalendáriumok s a parasztság ismeretei után (*Kalendáriumolvasó magyarok*), vagy firtassa a nemzet nagyjai emlékének utóéletét a népköltésben (*Mátyás király és Kossuth Lajos nyomában*), fejtegesse az összehasonlító népdalkutatás kérdéseit (*A francia népdal*) vagy a Grimm-testvérek máig rezgő jelentőségű kezdeményezését (*A Grimm-mesék*), végső fokon mindig erre a kérdésre bukkan. S ez teszi különösen sajnálatossá, hogy nem talált ebben a kötetben helyet a „Magyar Klasszikusok” népköltészeti gyűjteményéhez írott bevezetése, mely éppen a szerzőnek erről az alapérdeklődéséről oly gazdagon dokumentáltan és érdekesen beszél.

Ez az érdeklődés bármily fontos és tiszteletre méltó is, káros lehetne, ha kimerülne a nemzeti köldöknézés valamilyen formájában; Ortutay tudományos tevékenységének egyik legpozitívabb vonása széles nemzetköziség: nemcsak megértette, de valóban saját munkája középpontjába állította Bartók nagy példáját. Már a Mátyás- és Kossuthkép bemutatásakor nyomtatékosan utal a szomszéd népekkel való összefüggésre, kölcsönhatásra; a *Zrinyi-énekek* előszavában elsőrendűen ezt vizsgálja, mint ahogy ezek a problémák izgatják *A Magyar Simplicissimus* esetében; mint ahogy kutatómunkájában, csakúgy, mint szervezőmunkájában eredményesen harcol a népköltészet ki-

zárólagosan archaizáló szemlélete ellen (*Eleven vagy múzeumi kultúra*), a néprajz fogalmában a „nép”-nek kizárólagosan a parasztsággal való azonosítása ellen, a *Munkásosztály népköltészete* jogáért, egyenrangú, azonos súlyú vizsgálatáért.

Témájában inkább a szorosabb értelemben vett irodalomtörténeti dolgozatok közé kellene sorolni, mégis talán több joggal itt említhető *A népi írók kérdéséről* tett emlékezetes felszólalása, mely a közelmúlt vitájának talán légszínvonalasabb s legtöbb elgondolkoztató szempontot felvető egyéni megnyilatkozása volt. Jogos itt említeni, mert ugyanazok a megfontolások mozgatják, mint a néprajz aktuális problémáit felvető írásokat: a szenvedélyes és hűség szeretete, mellyel a népi írók felé fordul, s az aggodalom hangja, mely amiatt tölti el, hogy az idő elhaladhat felettük, s ők megtorpanva állnak az idők sodrában; szorongó sürgetés, hallják meg a szót, melyet a történelem kimondott, a kor zenéjét, mellyel együtt lépni kötelesség, s szűkös látókörükből kibontakozva a nemzetközi realitás síkján lássák meg a feladatot, melyet a kor s népük szolgálata ír elébük.

Ugyanez az eszme munkál két legszebb, nem néprajzi vonatkozású megemlékezésében: a Szeffű Gyula halálakor írottban, s az Akadémián tartott Széchenyi-emlékbeszédben. Az első az ellentéteken át való ábrázolásnak, lélekrajznak ritka sikeres példája; így tudja elkerülni Szeffű élete és tanítása ellentmondásainak elkendőzését, s éppen kiélezésükön át a tudós lelkialkatának felfejtését. A második a lelkialkatnak és a politikai alkatnak szerencsésen harmonikus együtt-ábrázolása, egymással-magyarázása, s ugyanakkor — és ezeken keresztül — leleplezése a két háború

közötti hamis és hamisító Széchenyi-kultusz-nak, mely éppen az igazi Széchenyi s a legtisztább Széchenyi-hagyomány elárulásával volt egyenlő. De ezeken túlmenően e két dolgozat aktív harc is minden olyan ál-példakép ellen, mely alkalmas lenne értelmiségünkben a túlzó nacionalista ösztönöket, hangulatokat táplálni. Mindkettő jó példája annak, hogy a „kényes” kérdésekkel a marxista meggyőződöttségű és iskolázottságú tudós szembenézhet és megbirkózhat: bizonyos, hogy e mérkőzésben a retrográd nézet fog alul maradni. Lényegében ugyanezekkel a kérdésekkel mérkőzik a Mickiewicz-emlékbeszédben is, amikor Mickiewicz életén, pályáján belül állítja szembe a forradalmi költőt a „nemzeti messiással”, sőt a Lenin-emlékbeszédben is, melyben Lenin és az értelmiség viszonyát vizsgálva elméletileg fogalmazza meg azokat az elveket — a marxizmus, a leninizmus elveit —, melyeket a magyar értelmiség egyes ideológiai problémáit érintve, azok ellen harcolva az évek során át ő maga is alkalmazni, a jelen helyzetben felhasználni igyekezett.

Sokoldalú, sok kérdést érintő s nem egyet mélyen vizsgáló ez a kötet, mely egy széles érdeklődésű tudós negyedszázados munkásságáról számol be. Éppen ezért különleges hely illeti meg az utóbbi években megjelent tanulmánykötetek sorában: nyilván ezt fejezte ki a kiadó is azzal, hogy a szokottnál is gondozottabb külsőben jelentette meg, örvendetes módon arcképcsarnokkal is kísérve az írói portré-sorozatot. Kár, hogy ez a gondosság az idegen szavak írásánál elhagyta a kötet gondozóit, s egy pár bosszantó sajtóhibát engedtek át: ez sem a műhöz, sem a kiadvány színvonalához nem méltó.

Nagy Péter

KIRÁLY ISTVÁN: MIKSZÁTH KÁLMÁN

(2. kiadás). Bp. 1960. Szépirodalmi K. 490 l.

Teljesen jogosult volt e könyv változtatlan szöveggel való újrakiadása. Annak ellenére, hogy a kritika ezeltől nyolc esztendővel — elismerve a könyv úttörő érdemeit — óvást emelt a mikszáthi mű és az író „túlzott” szeretete ellen. Ma mégis arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy az a csapás, amelyet Király vágott: a Mikszáth oeuvre megértése szempontjából a legcélhozvetőbb. Egy az egész magyar társadalmi és irodalmi fejlődés törvényszerűségeit áttekintő, a jelenségeket e fejlődés alakító tendenciáihoz mérő vizsgálódási módszer hozza a könyv legfontosabb eredményeit. A „konceptiót”, amelyet a kritika leginkább vitatott, amely mégis oly mélyen megértette Mikszáthot és korát, mint előtte még senki, s amely utat

nyitott a még teljesebb és elfogulatlanabb megértéshez.

Idealizált-e — mint ahogy sokan állították — a Király megalkotta Mikszáth kép? A szeretet és az elmélyültség, amellyel Király Mikszáth alakját és alkotását átéli s ábrázolja, még nem „idealizáció”. A tudományos formának s különösképpen a marxista tudós hozzáállásnak nem föltétlen ismerve a közönybe foglalt szürkeség, a temperamentum híján való álmos „objektívizmus”. S Király Mikszáth-könyvének „stílusát” nemcsak a szerző egyénisége, hanem fölfedezésének jelentősége is igazolja. Az ő Mikszáth-ja az első, aki sem nem táblabíró, sem nem százdévigien cinikus bölcs csupán többé, hanem — szinte önmaga fölé magasodva — két